

Resûlullah'ın Âmillerine Verdiği Talimatlar Bağlamında İdare Ahlâkı*

Management Ethics in The Context of the Instructions Given by the Prophet to His 'Âmils*

Yazar Bilgisi Author Information

Şehba YAZICI

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa, Türkiye
Dr., Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa, Türkiye
sehba_a@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0003-2590-1852

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1412497
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
30 Aralık/December 2023	8 Mayıs/May 2024

* Bu çalışma, 16- 17 Ekim 2023'te Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleşen "XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

* This study is an improved version of the summary paper presented for "XVIIth International Mawlid-i Nabî Symposium" held at Harran University Faculty of Theology on October 16-17, 2023.

Öz

Bu makalede Resûlullah'ın valilik ve vergi memurları anlamında âmil denen çalışanlara verdiği ahlâkî talimatların tespiti esas alınmıştır. Bu çalışmada ilk dönem tarih ve hadis kaynaklarından hareketle Resûlullah'ın idare ahlâkının ortaya konması amaçlanmıştır. Resûlullah'ın âmillerine verdiği talimatlar, İslâm'da birçok genel prensibin de kaynağı olmuştur. Bu nedenle bu tür talimatlar, Resûlullah'ın âmillerine görevlerini icra etmeleri için yazdığı belgeler yoluyla hadis kaynaklarında da geniş yer bulmuştur. Bu çalışmada Resûlullah'ın adalet, sorumluluk bilinci, samimiyet ve sadakat gibi genel ilkeleri hakkındaki tüm hadislerini ve direktiflerini bir araya getirme gayretine girilmeden, siyasi organizasyonu yürütürken ve merkezî otoriteyi meydana getirirken, kendisine bağlı görevleri yerine getiren âmillere verdiği sorumluluklar mercek altına alınmıştır. Âmillerin uygulamalarının İslâm fıkında ilkeler haline dönüşmüş olması, zaman zaman fıkıh kaynaklarına da başvurmayı gerektirmiştir. Bu sorumlulukların yerine getirilmesinde Resûlullah'ın bireysel vicdanı önemli bir denetim mekanizmasına dönüştürdüğü görülmüştür.

Resûlullah'ın âmillerine verdiği talimatların başında adalet ile muamele etmeleri gelmektedir. Bu ilke, âmilin işini Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde yapması ve bunun dışına çıkmaması anlamındadır. Resûlullah, bu ilkeyi hem talimatlarını kesin bir biçimde âmiline hem de âmili gönderdiği halka, âmilin görevlerini ve yetkilerini bildirmekle sağlamıştır. Görev yapacakları bölgelerde bazı geçici görevliler tayin eden âmillerin, bu görevleri tevdi ederken ehil olan kişileri seçmelerini, akrabalık bağlarını gözetererek ehil olanları dışarıda bırakmalarının kendileri için Allah katında sorumluluk meydana getirdiğini ifade etmiştir. Resûlullah, âmillik görevini vereceği kişileri kendisi seçmiş, kişilerden gelen talepleri kabul etmemiştir. Bu bağlamda yaptığımız incelemede, Resûlullah'ın kendisine iletilen talepleri geri çevirmesinde birden fazla gerekçe karşımıza çıkmıştır. O, bazı görev isteklerini kişilerin icra etmek istedikleri görev hakkında yetkinlikleri olmadığı gerekçesiyle reddederken ailesinden gelen talepleri Hâşimoğullarının zekât malından yemelerinin haram olduğu gerekçesiyle geri çevirmiştir. Taleplerin büyük bir kısmını geri çevirmesi ise Resûlullah'ın, kişinin görev talebinde bulunmasını hoş karşılamamasından kaynaklanmıştır. Nitekim Resûlullah, bu talepleri, âmilliğin sağlayacağı maddi menfaati arzulamak ve hırs olarak değerlendirmiştir. Bu durumun bir istisnası olarak Muâz b. Cebel'i Yemen'e göndermeden önce bu göreve kimin gönüllü olduğunu sorduğuna dair haberleri ele almamız gerekmiştir. Resûlullah'ın âmillerine getirdiği önemli bir yasak hediye almaları hakkındadır. Bu mesele Resûlullah'ın da hediyeleri kabul ettiğine dair rivayetler göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Sonuçta Resûlullah'ın imtiyaz beklentisi doğuracak olan ve âmilin görevinden dolayı kendisine intikal eden hediye menettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda onun rüşvet veya suht olarak tabir edilen hediyeyi yasakladığına dair rivayetlere yer verilmiştir.

Resûlullah'ın vergi âmillerine verdiği en önemli ölçü mallara tam bir biçimde sadakat göstermek olmuştur. Ayrıca halka iyi muamele etmeleri, malları seçerken vergi muhataplarına karşı yumuşak ifadeler kullanmaları, malların en iyisini alarak halk nezdinde hoşnutsuzluk meydana getirmemeleri ve mal sahibine dua etmeleri şeklindeki talimatlarla âmillik ahlâkî meydana gelmiştir. Neticede Abdullah b. Lütbiyye'nin hediye kabul etmesi ve bu nedenle Resûlullah'ın onu ikaz etmesinin dışında âmillerin görevlerini Resûlullah'ın talimatları çerçevesinde icra ettiklerine dair pek çok haber mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Resûlullah, Âmil, İdare Ahlâk, Vergi Memuru.

Abstract

This article is based on the determination of the ethical instructions given by the Prophet Muhammad to his employees called 'âmil, meaning governors and tax officials. In this study, it's aimed to reveal the ethics of the Prophet's administration based on the early historical and hadith sources. The instructions given by the Messenger of Allah to his 'âmil were the source of many general principles in Islam. For this reason, such instructions have also found a wide place in the hadith sources through the documents written by the Messenger of Allah to his companions for the performance of their duties. In this study, without attempting to compile all the hadiths and directives of the Prophet on general principles such as justice, responsibility, sincerity and loyalty, it is focused on the responsibilities he gave to the 'âmir who performed their duties under his supervision in carrying out his political organization and establishing the central authority. The fact that the practices of the 'âmir have become principles in Islamic jurisprudence has occasionally necessitated referring to fiqh sources. In the fulfillment of these responsibilities, it has been observed that the Prophet transformed the individual conscience into an important control mechanism.

One of the most important instructions the Prophet gave to his 'âmil was to treat with justice. This principle means that the official should do his work within the framework of the rules established by Allah and should not go beyond them. The Prophet ensured this principle both by giving precise instructions to the official and by informing the people to whom he sent the official about the official's duties and authority. The Prophet stated that if those who appointed some temporary officials in the regions where they were to serve should choose qualified people for these duties, and it would be a responsibility for them in the sight of Allah if they choose officials based on kinship ties. The Prophet himself choose the people to whom he entrusted the task of being an 'âmil and did not accept requests from others. In our analysis in this context, I have come across more than one reason for the Prophet's rejection of the requests submitted to him. He rejected some of the requests on the grounds that they lacked competence in the task they wanted to perform, while he rejected requests from his family on the grounds that it was forbidden for the children of Hashim to eat from the zakat wealth. His rejection of most of the requests stemmed from the Prophet's disapproval of the person's request for a position. As a matter of fact, the Prophet regarded these requests as greed and desire for the material benefits of being an 'âmil. As an exception to this, I need to consider the reports that before sending Mu'âz b. Jabal to Yemen, he asked who would volunteer for the task. An important prohibition that the Messenger of Allah imposed on his companions was about receiving gifts. This issue has been discussed in our study, taking into account the narrations that the Messenger of Allah also accepted gifts. As a result, it was found that the Messenger of Allah forbade gifts that would give rise to the expectation of privilege and that had been transferred to him because of his duty. In this context, the narrations that he prohibited gifts that are called bribes or sukhṭ are included.

The most important measure that the Prophet gave to the tax collectors was to be completely loyal to the goods. In addition, the ethics of stewardship were established with instructions to treat the people well, to use soft expressions towards the taxpayers when selecting the goods, not to cause displeasure among the people by taking the best of the goods, and to pray for the owner of the goods. As a result, apart from the fact that 'Abdullāh b. Lutbiyya accepted gifts and the Messenger of Allah warned him for this, there are many reports that the scholars performed their duties in accordance with the instructions of the Prophet.

Keywords: History of Islam, Prophet, 'Âmil, Management Ethics, Tax Officer

Giriş

Resûlullah, Allah inancının insanı ahlâklı kılmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda o bir devlet başkanı olarak birçok esas vazetmiştir. Kendisine intikal eden suçların faillerine yaptırım uygulamayı önemsemekle birlikte insanları sık sık manevî unsurlarla uyarmıştır. Allah'ın insanı sorguya çekeceği ve kötülüklerini cezalandıracağı fikri, insanların suçtan uzak durmalarını sağlamak bağlamında önemli bir müessirdir. Nitekim Tanrı veya cehennem azabı korkusunun birçok korkuya nispetle daha güçlü bir korku olduğu kabul edilmiştir.¹

Câhiliye Arapları için dünya hayatının zevklerinden mümkün olan en fazla biçimde faydalanmak, yaşamın gayeleri arasındadır.² Resûlullah ise sosyal ve ekonomik alanı da kapsayan yepyeni bir ahlâkî düzen fikri ortaya koymuştur.³ Bu fikir vahiy ekseninde Hz. Peygamber'in öğretileri ile teşekkül etmiş ve Müslümanların işlerinde bir ahlâk anlayışı meydana getirmiştir. Bu anlayış Resûlullah'ın devlet yönetimi içerisinde o kadar önemli bir konuma sahip olmuştur ki sonraki dönemde İslâm siyaset felsefesi çoğu zaman ahlâk ana başlığı altında ele alınmış, Müslüman filozoflar siyaset bilimi ile ahlâk arasında güçlü bir bağ kurarak, konuyu teolojik terimlerle tartışmışlardır.⁴ Resûlullah'ın, devlet başkanı olarak verdiği emir ve talimatlarında yer alan bu tür unsurlar, yönetim etiğini meydana getirmiştir.

Makalemizde Resûlullah'ın geniş ahlâkî öğretilerinin içerisinde âmil denenen idareci ve memurlarına verdiği talimatları esas aldık. Hadis ve tarih kaynaklarından Resûlullah'ın idare ahlâkıyla ilgili tüm hadislerini toplama gayretine girmeden âmillere yönelik talimatlarla çalışmamızı sınırlandırdık. Bununla birlikte Resûlullah'ın hutbelerinde âmilleri kastederek dile getirdiği bazı hususları da çalışmaya dahil ettik. Böylece yönetime özgü ahlâkî prensiplerini tespit etmeyi amaçladık.

1. Âmillik

Resûlullah'ın devlet organizasyonu kapsamında sahâbeye çeşitli görevler verdiği bilinmektedir. İlk defa İkinci Akabe Biatı (622) esnasında Resûlullah, Medine'de kendisinin temsilcileri olmak üzere on iki nâkib seçmiştir.⁵ Daha sonra devlete bağlı görevler, coğrafî ve kültürel unsurlarla birlikte yönetimi İslâm dininin esaslarına göre tatbik etmek üzere şekillenmiştir. Resûlullah, kâtiplik, sefâret, savaş kumandanlığı, vekâlet gibi muhtelif birçok vazife tevdi etmiştir.⁶ Hicretin 9. yılında muharrem hilâlini görünce Resûlullah, Arap yarımadasında kendi yönetimine bağlı olan bölgelerin vergilerini toplamak üzere

¹ Leo Strauss, "Tabii Hak ve Tarih", *Devlet Kuramı*, ed. Cemal Bâli Akal (Ankara: Dost Kitabevi, 2018), 289.

² Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

³ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 63.

⁴ Ann. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam* (United States: Routledge Curzon, 2006), 15.

⁵ Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/211.

⁶ Geniş bilgi için Bkz.: Abdülhay Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003).m

memurlar görevlendirmeye başlamıştır.⁷ Kendilerine âmil denen bu memurlar, Resûlullah'ın siyasi organizasyonunda önemli bir yere sahip olmuşlardır.⁸

Âmil, sözlükte “bir işi yapan, işçi ve zanaatkâr” anlamlarına gelmektedir.⁹ Terim olarak ele aldığımızda ise en geniş haliyle Resûlullah'ın görevlileri olarak tarif etmemiz mümkündür. Ancak onun muhtelif görevlilerinin içerisinde bu kullanımın yoğunlaştığı iki görevli türü mevcuttur. Birincisi Resûlullah'ın, kendisine Müslüman olarak veya dininde kalmayı tercih ederek bağlılığını bildiren bölgeleri idare etmek üzere görevlendirdiği valilerdir. Merkezî otoriteye bağlı çalışan bu idareciler, Resûlullah'ın kendilerine verdiği görev nispetinde sorumluluk üstlenmişlerdir. Resûlullah'ın tayin ettiği idareciler için kullanılan bir başka kelime ise emirdir. Âmil ve emir tabirleri birbirinin müradifi olarak kullanılabilmiştir. Ancak idareciliği ifade etmek üzere kullanıldığında emirlik, daha çok Resûlullah'ın kabilelerin iç işlerini idare etmek üzere kabile mensuplarından birine görev vermesi anlamına gelmektedir. Bu kişiler genellikle kabile reisleri olmuşlardır. Kabileleriyle birlikte Resûlullah'a giderek İslâm'ı kabul eden kabilelerin reisleri, “Resûlullah'ın emiri” olarak adlandırılmıştır. Âmil ise daha çok Resûlullah'ın merkezden görevlendirdiği ve bir kabileden ziyade bölge çapında idare sorumluluğu verdiği idarecilerdir. İkincisi ise Resûlullah'ın tayin ettiği vergi memurlarıdır. Âmilliğin kullanımı daha çok Müslümanlardan alınan vergi olan zekât memurları hakkında yaygınlaşmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de zekât işiyle görevlendirilen kişilere âmil denmiştir.¹⁰ Resûlullah döneminde âmillik, gayri müslimlerden alınan cizye ve haraç vergilerinin toplanmasını da kapsayan bir vergi memurluğunu ifade etmiştir. Vergi idaresinin, miktarı tespit etme, toplama, dağıtma ve bir kısmını Medine'ye ulaştırma gibi çeşitli kademelerinde görev alan tüm memurlar âmil olarak isimlendirilmiştir. Memurlara, bazen aldıkları görevlere has isimler de verilebilmiştir.¹¹

Resûlullah'ın görevlendirdiği bir âmil, sadece idareyle görevlendirilebildiği gibi hem bölgenin idaresine hem de mâlî idareye dair görevleri aynı anda üstlenebilmiştir. Bu iki ana görevin dışında âmillere kamunun ihtiyaçları doğrultusunda eğitim ve yargı işleriyle ilgili önemli sorumluluklar verilmiştir. Âmil gönderildiği bölgede halkın ihtiyaçlarına göre saydığımız sorumluluklardan birini veya birkaçını yüklenmiştir. Hz. Peygamber, bir bölgeye birden fazla yönetici veya vergi tahsildarı gönderdiği gibi, farklı iki bölgeye bir âmil tayin edebilmiştir.¹²

⁷ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 1989), 3/973; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 2/163.

⁸ Resûlullah döneminde âmillik hakkında geniş bilgi için Bkz.: Şehba Yazıcı, *Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Dönemlerinde Âmillik* (Harran Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

⁹ Mehmet Erkal, “Âmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 3/58.

¹⁰ Tevbe 9/60.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967), 4/72-77; Vehbe Zuhaylî, “Zekât”, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi* (Risale Yayınları, 1992), 3/326, 327; M. Y. Mazhar Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet* (Delhi: İdarah-ı Adabiyat-i Delhi, 2009), 156; Mehmet Erkal, “Zekât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/97.

¹² Hz. Peygamber'in aynı bölgeye birden fazla, farklı kabilelerin ikamet ettikleri ayrı bölgelere de tek vali veya vergi memuru çıkarmış olması, eyalet sisteminin temellerinin atılması olarak telakki edilmiştir: Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/545.

2. Resûlullah'ın Âmillerine Verdiği Talimatlarda Ahlâkî Unsurlar

Resûlullah'ın idare ahlâkına dair esasların büyük bir kısmını âmillere verdiği talimatlarından tespit etmek mümkündür. Âmiller zaman zaman kendilerine toplayacakları vergi ile ilgili esasların olduğu, gidecekleri bölgelerdeki hükümdarlara veya kabile reislerine göstermeleri için yetkilerini ve Resûlullah'ın çeşitli talimatlarını içeren belgeler almışlardır. Bunların dışında Resûlullah onları bir bölgeye gönderirken kendileriyle özel olarak konuşmuş, nasihatler ve talimatlar vermiştir. Mesela Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e gönderirken onunla birlikte şehrin dışına kadar yürümüş ve bazı sorular yönelterek görevi esnasında izleyeceği yolu gözden geçirmiştir.¹³ Yine Muâz ve Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye (ö. 42/662-663) vazifelerini icra ederken gözetmeleri gereken bir ilke olarak "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin" hadisini söylemiştir.¹⁴ Bu cümle Resûlullah'ın sahâbesinden birine görev verdiğinde onlara öğrettiği bir ilke kabul edilmiştir.¹⁵

Resûlullah, devlet işini yerine getirmek için üstlenilen âmilliğin özellikle dinî sorumluluğu hakkında çeşitli hadisler söylemiştir. Nitekim her görevi hakkıyla yerine getirmek gibi meselenin dolaylı bir şekilde dine taalluk eden bir yönü daima mevcuttur. Resûlullah, bu tür ifadeleriyle her âmilin vicdanının kendisini denetlediği bir model ortaya koymuştur. Bu bağlamda Resûlullah emirlik ve memurluk gibi devlet vazifelerinin emanet hükmünde olduğunu, bunları yüklenmenin (suiistimal veya ihmal edilmesi halinde) kıyamet günü nedamete ve utanca sebep olabileceğini ifade etmiştir.¹⁶ Resûlullah âmillerine nasihat ettiği gibi âmillerinin de halka nasihat etmelerini zaman zaman görevlerinin arasında zikretmiştir. Nitekim Cerîr b. Abdullah'a (ö. 51/671) böyle bir görev verdiği bilinmektedir.¹⁷ Âmillerin görevlerini icra ederken takınmaları gereken önemli bir ahlâkî tutum olarak samimiyet ilkesi öne çıkmaktadır. Resûlullah, özellikle idare ile görevlendirdiği âmillere, idari sorumluluklarını samimiyetle yerine getirmelerini söylemiş,¹⁸ bu ölçüyü yakalayanları cennetle müjdelemiştir.¹⁹ Samimiyetin zıddı olarak Resûlullah, devlet görevlerine ihaneti çeşitli vesilelerle yermiştir. Bu bağlamda o, halkına ihanet üzere ölen bir idareciye cennetin haram kılınacağını ifade etmiştir.²⁰ Biz de bu talimatlardan hareketle Resûlullah'ın idareye dair ahlâkî esaslarını başlıklar halinde ele alacağız.

¹³ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 220; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs* (Müessesetu Şa'bân, ts.), 2/143.

¹⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyer-i A'lâmî'n-Nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), c. 8/525; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Riyad: Dâr-ü Alemî'l-Kütüb, 1997), c. 7/379.

¹⁵ Muhammed b. el-Ferra' el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî* (Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 10/67 (No: 2475).

¹⁶ İbn'ül-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1955) Kitâbü'l-İmâre 4 (No: 1825); İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, çev. Heyet (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996), 8.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/283.

¹⁸ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/62.

¹⁹ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829); Alâüddin Ali b. Hüsam el-Müntekâ el-Hindî, *Kenzü'l-'Ummâl fi Sünen-i'l-Akvâli ve'l-Ef'âl* (Müessesetü'r-Risâle, 1981), 6/17.

²⁰ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (Dimaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 1993) "Kitâbü'l-Ahkâm", 8 (No: 6732); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829).

2.1. Ehliyet

Kur'an-ı Kerîm'in vaz ettiği emaneti ehline verme ilkesi²¹ doğrudan âmillerin görev alanı içerisinde olan vilayetler ve mallar hakkında nazil olmuştur.²² Öyleyse Kur'an-ı Kerîm'in âmiller başta olmak üzere devlet kademelerinde görev alan kişilerin bağlı olmaları gereken bir ilkeler alanı ortaya koymayı önemseydiğini öne sürmemiz mümkündür. Resûlullah'ın da gerek hadislerinde gerekse uygulamalarında liyakatin önemi açıktır. Mesela Araplar, bir lideri tek otorite olarak tanıyacaklarında bu liderin bilgisini ve cesaretini kanıtlamış, olgun ve nüfuz sahibi yaşlılar arasından seçilmesine önem vermişlerdir.²³ Resûlullah ise vereceği görev hakkında ehil olduğunu gördüğü bazı sahâbîlere oldukça genç yaşlarda önemli görevler verebilmiştir. Bu bağlamda Attâb b. Esîd'i (ö. 13/634) Mekke'ye,²⁴ Osman b. Ebû'l-Âs'ı (ö. 51/671 [?]) Tâif'e,²⁵ Amr b. Hazm'ı (ö. 53/673 [?]) Yemen'e vali tayin etmiştir.²⁶ Resûlullah Attâb'a "Senden daha hayırlısı olduğunu bilseydim onu görevlendirirdim" demiştir.²⁷ Yine Hz. Ebû Bekir'in Osman b. Huneyf için Tâif heyeti içerisinde en liyakatli kişi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.²⁸ Bu haberlere göre Resûlullah, onların işe ehliyetli olmalarını önceleyerek görev vermiştir. Bu bağlamda görev verilen işin mahiyetini bilmek ve bu hususta kabiliyet sahibi olmak, en az üstün ahlâkî faziletlerle sahip olmak kadar gereklidir. Resûlullah, bazı hatalarına rağmen Hâlid b. Velîd'i (ö. 21/642) görevlendirmeye devam etmiş, Ebû Zer el-Ğifârî'ye (ö. 32/653) ise üstün ahlâkî meziyetlerine rağmen liyakatli olmaması nedeniyle görev vermektan imtina etmiştir.²⁹

Resûlullah'ın âmilleri görev yaptıkları bölgelerde bazı görevliler belirlemek durumundadırlar. Merkezden giderek başka bir bölgeye intikal ettiklerinde, bölgenin vergi muhataplarını ve zekâta müstahak olan sınıflarını tespit etmek, toplama ve dağıtımını gerçekleştirmek gibi çeşitli işler için görevlendirmeler yapmaları gerekmiştir. Bu bağlamda Resûlullah, emaneti ehil olmayana vermenin devlete ihanet sayıldığını, herhangi bir işi ehline teslim etmenin idarecinin sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Ayrıca o, insanlara beslenen kişisel sevginin devlet işine karışmasına karşı uyarılarda bulunmuş ve görevi veren kişinin sevdiklerini ehil olanlara tercih etmesini hıyanet olarak değerlendirmiştir.³¹

²¹ "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." Nisâ 4/58.

²² İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 4.

²³ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 273.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/195; Belâzürî, *Fütühü'l-büldân (Ülkelerin Fethi)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 45.

²⁵ Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Marefah, 2012), 4/457; Belâzürî, *Futuhu'l-Büldân*, 66.

²⁶ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/144.

²⁷ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), 3/452.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/421.

²⁹ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 13.

³⁰ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 4, 5.

³¹ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 5.

2.2. Adalet

Kur'an-ı Kerîm'de adaletin tesis edilmesi ile ilgili ayetler yer almış,³² Resûlullah da bununla ilgili birçok hadis beyan etmiştir. Teorik düzlemin yanı sıra Resûlullah uygulamalarıyla da adaletin tesisine önem vermiştir. Kendisine intikal eden davalarda taraflara eşit davranması, devlete bağlı yürütülecek işleri ehil olanlara vermesi, görevlilerini denetlemesi, gerektiği takdirde onlara ceza uygulaması, kimseye imtiyaz tanımaması, hükümleri tatbik etmede herkesi eşit tutması, insanları kendisine olan yakınlıklarına göre derecelendirmeden kimseye iltimas geçmemesi gibi hususlar zikredilebilir.³³ Bu ilkelerin tatbik alanı ganimet dağıtımından görev paylaşımına ve bireysel anlaşmazlıklara varıncaya kadar geniş bir alan olarak karışımıza çıkmaktadır. Adalet, Resûlullah'ın devlet anlayışının temel ilkesidir. Bu bağlamda o, emirin tebaasından mesul olduğunu,³⁴ yönettiklerine adaletle muamele eden idarecilerin Rahman'ın sağında nurdan minberlere sahip olacaklarını,³⁵ kıyamet günü Allah nezdinde en sevimli kişilerin adil imamlar olduklarını, Allah'ın en fazla zalim imama buğz edeceğini,³⁶ adaletli imamın bir gününün altmış sene ibadetten hayırlı olduğunu³⁷ ve yine adil imamın kıyamet günü arşın gölgesinde bulunacak yedi seçkin sınıftan biri olduğunu³⁸ söylemiştir.³⁹

Resûlullah, âmillerini görevlendirdiği bölge halklarına hitaben yazdığı belgelerde onlara adaletle muamele edileceğini ve zulme uğramayacaklarını temin etmiştir.⁴⁰ Âmillerine verdiği talimatların bir kısmı adaletin gözetilmesine ve bununla ilgili meselelere dairdir. Adalet idarenin her kademesinde görev alan idareci ve memur için gerekli bir erdemdir. Vergi memuru, vergisini topladığı halkın mallarında adil davranmakla, topladıklarını dağıtırken ve merkeze ulaştıracağı miktarı taşırken mallara ihanet etmemekle yükümlüdür. Vali için adalet ise daha çok Allah'ın emirlerini gereği gibi uygulamak, keyfî uygulamalardan sakınmaktır. Bu bağlamda âmil, Allah rızası için rıza göstermeli, öfkelendiğinde yine Allah için öfkelenmelidir.⁴¹ Âmillere adil olmalarına dair verilen talimatlar, onların kadılık görevlerinin bulunması ile de yakından ilgilidir. Bulunduğu bölgede meydana gelen anlaşmazlıkları İslâm'ın esaslarına göre çözümlenmek, böylece Arap örfünün hâkimiyetini zayıflatarak İslâmî esasları yerleştirmek âmilin sorumlulukları arasındadır.⁴²

³² Bkz. Nisa 4/135; Mâide 5/8; Şuarâ 26/205, 207; Sâd 38/26.

³³ Süleyman Uludağ, *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*, "Teorik Açıdan İslam ve Demokrasi: Yargı", (1998), 407.

³⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1829).

³⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1827).

³⁶ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/65.

³⁷ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 20.

³⁸ Buhârî, "Kitâbü'l-Cemâ'a ve'l-İmâme", 8 (No: 629); el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/63.

³⁹ Geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Emin Çiftçi, "Hadislerde Âlimler ve Âmirler", *Âlimler ve Âmirler*, ed. Abdürrahim Arslan (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 87-89.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/266, 272.

⁴¹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (Kitabevi, ts.), 229-231 (No:106/d).

⁴² Yargı işlerine müstakil bir görevlendirme yapılması ilk defa Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir: Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403), 5/8/302 (No: 15299); İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/244.

Resûlullah, 9/631 yılında kendisine gelerek bağlılıklarını bildiren Negrân halkının vergilerini toplamak üzere Ebû Ubeyde Cerrâh'ı (ö. 18/639) âmil tayin etmiştir.⁴³ Resûlullah onu göndermeden önce "Aralarında adaletle hükmet" şeklinde bir talimat vermiştir.⁴⁴ Ebû Ubeyde'nin görevlerinin arasında bölge halkına İslâm'ı öğretmek ve Negrânlıların arasında meydana gelecek finansal problemleri çözmek de mevcuttur.⁴⁵ Bu son görevin bizzat Negrân halkının talebi üzerine verilmesi ise oldukça anlamlıdır. Çünkü onlar, Resûlullah'ın görevlisinin adaletine itimat etmişlerdir.

Resûlullah, hicretin 9/630 yılında Ahlâf heyetinin kendisine gelerek İslâm'ı kabul etmeleri üzerine, zekâtlarını toplaması için Huzeyme b. Âsım el-Uklî'yi âmil tayin etmiştir.⁴⁶ Huzeyme'nin görev belgesinde Resûlullah, "Muhammed Resûlullah 'tan Huzeyme b. Âsım'a, seni kavmine tahsildar (sâî) olarak gönderdim. Sıkıştırılmasınlar ve haksızlığa uğratılmasınlar" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷ Bu husus, İbnü'l-Esîr tarafından Resûlullah'ın kendisinden sonra işlerin yönetimiyle ilgili tavsiyeleri arasında sayılmıştır. Resûlullah, Muâz b. Cebel'e mazlumla Allah arasında bir perde olmadığını, mazlumun ahını almamaya özen göstermesini öğütlemiştir.⁴⁸ Amr b. Hazm'a yazdığı bir belgede ise Resûlullah, insanlara hak ve borçlarını bildirmesini ve adaletle hükmetmesini söylemiştir. Ayrıca hak söz konusu olduğunda yumuşak, haksızlık söz konusu olduğunda ise sert bir tutum takınmasını emretmiştir.⁴⁹

2.3. Görev Talep Etmek

Resûlullah'ın idarî ilke haline gelen yaklaşımlarından biri görev talep edilmesini hoş görmemesidir. Bu yaklaşımın genellikle âmillik hakkında olduğunu belirtmemiz gerekir. Resûlullah'ın görev talep edilmesini hoş görmediğine dair birçok rivayet mevcuttur.

Resûlullah'tan görev istenmesi daha çok zekât âmilliği hakkındadır. Çünkü zekât âmilliği, âmilin sadece geçici bir süre ile görevlendirildiği yerde kalmasını gerektirmesi ve zekât fonundan kendilerine ücret takdir edilmesi bakımından arzulanan bir iş olmuştur. Resûlullah, kendisine bu yönde müracaat edenlerin taleplerini hoş karşılamamıştır. Bu bağlamda o, zekât âmilliğini talep eden amcası Hz. Abbâs'a (ö. 32/653) görev vermekten imtina etmiştir.⁵⁰ Yine Yemen'de valilik yapan Ebû Mûsâ iki kişi birlikte Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş, bu iki kişi Hz. Peygamber'den vergi toplama görevi talep etmişlerdir. Ebû Mûsâ ise bu istekten haberi olmadığını beyan ederek Hz. Peygamber'den özür dilemiştir. Hz. Peygamber görev taleplerini reddetmiş ve sonuçta bu üç kişiden sadece Ebû Mûsâ'ya görev tevdi etmiştir.⁵¹ Resûlullah Abdullah b. Semüre'ye (ö. 50/670) "Emirliği talep etme!

⁴³ Mustafa L. Bilge, "Negrân" (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 32/508.

⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/768.

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-cil, 1412), 3/587; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/146.

⁴⁶ Kettâni, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*, 1/581.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/613; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 354 (No: 232).

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/497.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 4/502; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/333; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 224, 228 (No: 105, 106 a/b); M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* (Şâmil Yayınevi, ts.), 17/43.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/226; Resûlullah'ın Hz. Abbâs'ın zekât toplama talebini reddetmesinin önemli bir sebebi de Hâşimoğullarının zekât malından yemelerinin haram kılınmasıdır. Bkz.: Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/18 (No: 6824); Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 56 (No: 1414).

⁵¹ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1823); Siddiqi, *Organisation of Government Under the Prophet*, 315.

Senin talebinle sana verilirse ondan yemiş olursun. Senin talebin olmadan verilir ise o zaman ona yardım etmiş olursun” demiştir.⁵² Böylece emirliği ve memurluğu talep etmenin onun getireceği menfaatlerle yakından ilişkilendirildiklerini ifade etmemiz mümkündür. Resûlullah’ın eleştirdiği ve önlemeye çalıştığı husus da menfaat beklentisinin öne çıkmasıdır.

Resûlullah’ın genel tavrının hem vergi memurlarını hem de valileri müracaatları kabul etmeden görevlendirmek olduğu bilinmektedir.⁵³ Buna dair örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁵⁴ Ayrıca kendisine gelerek yönetime dair talepte bulunan bir kişiye, “Allah’a yemin olsun ki bu işi onu talep eden ve onun hakkında hırsı olan hiç kimseye vermeyeceğiz” demiştir.⁵⁵ Resûlullah’ın emirlik hakkında hırs yapmayı yediği başka hadisleri de mevcuttur. Mesela o, “Siz emirlik hakkında hırs yapacaksınız da kıyamet günü bundan pişmanlık duyacaksınız” demiştir.⁵⁶ Bazı müellifler, taleple görev verilmesi durumunda, âmillik görevini elde edebilmek için birtakım usulsüzlüklere tevessül edilmesinin de önünün açılacağını ifade etmişlerdir.⁵⁷

Resûlullah’ın Yemen’e vali tayin ederken ashabına dönerek, içlerinden birini Yemen’e göndermek istediğini ve bu işe kimin talip olacağını sormasını ise bir istisna olarak zikretmek gerekir. Bu rivayete göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, sırayla kalkarak gönüllü olduklarını beyan etmişlerse de Hz. Peygamber sükût etmiştir. Üçüncü defa sorduğunda Muâz b. Cebel ayağa kalkmış ve Hz. Peygamber, görevi ona tevdi etmiştir.⁵⁸ Bu rivayeti Resûlullah’ın genel yaklaşımını göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde iki şekilde izah etmemiz mümkündür. Birincisi Resûlullah’ın bu soruyu görev alabileceğini düşündüğü belirli bir topluluğa hitaben sormuş olmasıdır. İkincisi ise vermek istediği görevin, âmilin uzak bir bölgeye yerleşmesini gerektirmesidir. Bu nedenle göreve kimin şartlarının müsait ve kimin gönüllü olduğunu tespit etmeyi amaçladığı düşünülebilir. Nitekim göreve seçilen Muâz’ın Yemen’de uzun bir süre kaldığı bilinmektedir. Neticede Resûlullah’ın göreve talip olunmasını hoş görmemesinin, menfaat beklentisi ve hırs gibi olumsuz tavırlarla ilişkili olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

2.4. Hediye Almamak

Resûlullah, idareden vergi kademelerinin her birinde görev alan âmillerinin her birine yaptıkları görevlerin karşılığında ücret takdir etmiştir. Resûlullah, yaptıkları işe göre belirlediği ücretlerini⁵⁹ verirken âmillerin taşıdıkları devlet malından hakları olmayana tevessül etmemelerine yönelik bir tedbir olarak maaş meblağlarını, onları ihtiyaç içerisinde bırakmayacak şekilde belirlemiştir. Âmillerin aldıkları maaş, değişken olmakla birlikte bir kişinin ailesinin geçimini sağlayabilmesi, hizmetçi bulundurabilmesi ve evi yoksula bir ev edinebilmesi şeklindeki standartlara göre belirlenmiştir.⁶⁰ Bu dönemde devlet

⁵² Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 5 (No: 6727); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1652).

⁵³ Zuhuri Danişman, *Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1967), 3/221.

⁵⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 4 (No: 1825).

⁵⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 3 (No: 1733).

⁵⁶ Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 7 (No: 6729).

⁵⁷ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 126.

⁵⁸ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/142.

⁵⁹ Abdürezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, 5/4/106 (No: 7138); Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 17 (No: 6743).

⁶⁰ Danişman, *Büyük İslam Tarihi*, 2/221.

gelirinin sınırlı olması, âmillere verilen ücrete de yansımış, israf ve lüks hayat yaşamak gibi sorunlar gündeme gelmemiştir.⁶¹ Resûlullah, vergi âmillerinin vazifeleri icra edebilmeleri için belirli bir süre misafir edilmeleri, iaşe ve ibatelerinin temin edilmesi gibi sorumlulukları da bölge halklarına yüklemiştir. Ancak bu hususun âmil açısından bir ihlal alanına dönüşmemesi için bazı sınırlamalar getirmiştir. Bu bağlamda o, görevin süresine göre misafir edilecekleri günü de sınırlandırmıştır. Mesela Negrân halkının en fazla yirmi gün veya bir ay misafir etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁶² Halkın âmili ağırlarken ona kendi yedikleri yemekten yedirmelerini söylemiştir.⁶³ Vergi âmilinin alması gereken miktarların dışında bir şey tahsil etmemesi gerektiğini de önemle ifade etmiştir.⁶⁴ Herhangi bir sebeple vergi âmilin belirlenen meblağdan fazlasını almasının faiz addedileceğini bölge halklarına bildirerek vergi memurlarının, tahsilâtı tam belirlenen ölçülere göre yapmalarını sağlamıştır.⁶⁵ Ayrıca memurların malı tahsil ettikten sonra da ondan haklarının dışında hiçbir şey almamalarını, bu yolla aldıkları her şeyin kıyamet günü boyunlarında olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkacaklarını ifade etmiştir.⁶⁶

Resûlullah, âmillerin vergi topladıkları halktan hediye kabul etmelerini tamamen yasaklamıştır.⁶⁷ Bu bağlamda o, bir âmilin işi karşılığında kendisine takdir edilen ücretin dışında ve kendisinin izni dahilinde olmayıp aldıkları her şeyin devlet malına ihanet hükmünde olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Bu yasakla ilgili elimizdeki en önemli rivayet İbn Lütbiyye hakkındadır. Hadiseye göre, Abdullah b. Lütbiyye, Benî Zübeyân'dan sadakaları toplayarak Medine'ye ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'e takdim ettiği esnada malların bir kısmını ayırarak, "Bu size aittir, bu da bana hediye edilendir" demiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine minbere çıkmış ve "Nasıl oluyor da gönderdiğimiz bir vergi tahsildarı dönüp geldiğinde 'Bu size aittir, şu ise benimkidir' diyebiliyor? O anasının ya da babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi?" buyurmuş ve bu kusurlu hareketinden dolayı Hesap Günü'nde kendisine kesilecek cezayı hatırlatarak tepkisini ortaya koymuştur.⁶⁹ Burada Resûlullah'ın hediye ile ilgili bir ölçü getirmesi de dikkat çekmektedir. Resûlullah "Bu kişi evinde otursaydı..." derken âmilin sahip olduğu görev ve nüfuzundan dolayı kendisine gelen hediyeleri ayırması gerektiğini ifade etmiş olmalıdır.

Birçok hadisinde Resûlullah, âmillerin hediye kabul etmelerini zulüm ve ihanet olarak nitelemiştir.⁷⁰ Resûlullah'a "İdarecilerin aldıkları her türlü hediye devlet malına ihanettir" şeklinde bir hadis de isnad edilmiştir.⁷¹ Bu hadis, senedinde bulunan teferrüd

⁶¹ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 181.

⁶² Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973), 126, 127; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/341; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/518, 519.

⁶³ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/16 (No: 6821).

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/273.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/275.

⁶⁶ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 7 (No: 1832).

⁶⁷ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; Sıddıqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, 321.

⁶⁸ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/89.

⁶⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 41 (No: 6772); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 7 (No: 1832); el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/220.

⁷⁰ Ebû'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 231, 232.

⁷¹ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Mevzû'âtü'l-Müstedrek li'z-Zehbî* (Cevâmîü'l-Kelim el-Mecânî't-Tâbi li Mevkii'ş-Şebeket-i'l-İslâmiyye, 2004), 38.

sebebiyle sahih kabul edilmemiştir. Ayrıca meşhur olan ve bilinen husus, Resûlullah'ın devlet başkanı olarak kendisine takdim edilen hediyeleri kabul ettiğidir.⁷² Resûlullah'ın âmillerine yasakladığı hediyein tamamen görevleri sebebiyle aldıkları hediyeler oldukları anlaşılmaktadır. Âmile sunulan hediyein, konumundan dolayı ve menfaat beklentisiyle sunulması onu hediye olmaktan ziyade rüşvet vasfına taşımıştır. Böylece niyeti ve neticeleri bakımından hediye farklı bir anlam ifade etmiştir.⁷³ Rüşvet, alan kişi açısından haksız bir kazanç, veren kişi bakımından da hakkı olmayı elde etmek anlamı taşımaktadır. Bu nedenle Resûlullah, hadislerinde rüşvet alan ve veren kişinin Allah'ın lanetine uğradıklarını ifade etmiştir.⁷⁴ Rüşvetin müradifi olarak Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde suht kelimesi de kullanılmıştır.⁷⁵ Resûlullah'ın Hayber âmili Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) hakkında varid olan bir rivayete göre, Hayber Yahudileri, vergiyi az alması için ona kadınlarının ziynet eşyalarını vermeyi teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Abdullah, "Teklif ettiğiniz bu rüşvet bir suhttür, biz onu yemeyiz" demiş ve tekliflerini geri çevirmiştir.⁷⁶

Resûlullah'ın tedbirleri özellikle Hz. Ömer döneminde ileri bir merhaleye taşınmıştır. Hz. Ömer hilafeti döneminde (13-23/634-644), âmillik görevi verdiği kişilerin mallarını kayıt altına almış⁷⁷ ve onların görevden sonra artış görülen mallarını müsadere etmiştir.⁷⁸

2.5. Vergi Âmillerine Verilen Ahlâkî Talimatlar

Resûlullah'ın zekât idaresi hakkındaki bazı prensiplerine de dikkat çekmemiz gerekir. Resûlullah'ın döneminde Müslümanların malları hakkında sadakat göstermek, malları hakkıyla tahsil ederek hakkıyla dağıtmak idarecilerin en büyük erdemlerinden kabul edilmiştir. Toplanmaları ve dağıtılmaları naslara bağlı olmaları da göz önünde bulundurulduğunda İslâm'ın erken dönemlerinde kamu malına Allah'ın malı denmesi dikkat çekmektedir.⁷⁹ Bu isimlendirme aynı zamanda mallara karşı sadakat ilkesinin uhrevî boyutunu da güçlü bir biçimde ihsas ettirmiştir. Resûlullah da birçok hadisinde Allah ve Resulü'nün malına ihanet edenlerin cehennem ile cezalandırılacaklarını ifade etmiştir.⁸⁰ Mallarda adilâne tutum, kamu nezdinde önemli bir güven ortamı oluşturmuştur.

⁷² Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd* (Mağrib: Vezâret-u Umûmu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1387), 2/7; Ümit Eskin, "Hz. Peygamber'in Devlet Başkanları ve Yerel Liderlerle Hediyeleşmesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 89.

⁷³ Hikmet Akdemir, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı" 13/19 (2018), 27.

⁷⁴ el-Beğavî, *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*, 10/88; Rüşvetin yasaklandığı naslarla ilgili geniş bilgi için Bkz.: Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11 (2008), 145-150.

⁷⁵ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Terbiyye ve't-Türâs, ts.), 10/320.

⁷⁶ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 9/140; Saffet Köse, "Rüşvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/303.

⁷⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 10/323.

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 38.

⁷⁹ Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, 32, 33.

⁸⁰ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/59 (No: 6962).

Resûlullah, mallara sadakatleri önem arz eden vergi âmillerinin devlet malına ihanet etmemeleri için çeşitli tedbirler almıştır.

Resûlullah'ın halkın tamamı tarafından ulaşılabilir olması da âmiller için bir denetim mekanizması olarak görülebilir. Resûlullah herhangi bir bölgeden gelen bir kişinin kendisiyle görüşebilmesi için protokol kuralları koymamış, daima halkın her kesiminin kolaylıkla ulaşabileceği bir konumda bulunmuştur.⁸¹ Halkın devlet başkanıyla doğrudan ve kolayca yüz yüze gelebildiği sistemlerde, bu uygulamanın devlet erkânını tedirgin ettiği ve daha hassas ve adil davranmaya sevk ettiği bilinmektedir.⁸²

Resûlullah hadisleriyle devlet memurluğunda dürüstlük prensibini birçok hadisiyle vurgulamıştır. Verilen görevi dürüstçe yerine getirmeleri için âmilleri uhrevî mükafat ile teşvik etmiş, haksız yere mallara el uzatılmasını ise ihanet olarak telakki etmiştir. O, "Zekâti hakkıyla tahsil eden memur, Allah yolunda cihâd etmiş gibidir" demiştir.⁸³ Yine o görevlilerine, "Benim kendisine vazife verip de gönderdiğim her şahıs ne almışsa (vergi olarak ne toplamışsa) azı ve çoğuyla hepsini teslim etsin. Her kim bir ipliği veya daha az bir şeyi saklar da hainlik ederse o bir hıyanet ve sirkattir. Kıyamet gününde onu boynunda taşır ve hesap verir"⁸⁴ buyurmuştur. Benzer bir hadiste Resûlullah, devlete ait bir iğnenin dahi gasp edilmesinin sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Resûlullah, devlet malına ihanetten bahsettiğinde gulûl kelimesini kullanmış⁸⁶ ve bu davranışın sorumluluğunun üzerinde önemle durmuştur.⁸⁷

Resûlullah bu bağlamda âmillerinin güvenilir olmaları önemsemiş ve onlara görev verirken bu niteliği gözetmiştir. Mesela Necrân'a Ebû Ubeyde'yi tayin etmek istediğinde onun ümmetinin emini olduğunu ifade ederek görev vermesiyle Ebû Ubeyde'nin güvenilirliği arasında ilişki kurmuştur.⁸⁸ Bazı âmillerini uyarmak üzere yaptığı bir konuşmasında da Resûlullah, "Eğer bir kimse zekât mallarından bir şey alırsa kıyamet gününde omuzlarında kükreyen bir deve yahut böğüren bir öküz yahut meleyen bir koyun taşır olduğu halde Allah huzuruna gelir" demiştir.⁸⁹

Âmillere, vergi muhataplarına karşı bazı sınırlar çizilmiştir. Bunlardan biri zekâti alınacak malın içerisinde en iyisini ve en kötüsünü almamaları, nitelikleri bakımından ortalama olan bir malı tercih etmeleridir. Bu husus, Resûlullah'ın birçok talimatında yer

⁸¹ Mehmet Emin Çiftçi, "Hz. Peygamber'in İrşad Faaliyetlerinin Kadınlar Açısından Ulaşılabilirliği", *İslâm ve İrşad*, ed. Celil Abuzar - Cüneyt Gökçe (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 142.

⁸² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Talha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 169.

⁸³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140; İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, 20.

⁸⁴ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre 7", (No: 1833); Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 185.

⁸⁵ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/57 (No: 6955); Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 279.

⁸⁶ Geniş bilgi için Bkz.: Ferhat Koca, "Gulûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Cafer Acar, "Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulûl-Seleb-", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/13 (2017), 8-10.

⁸⁷ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 6 (No: 1831).

⁸⁸ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstîâ' bî Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992), 2/793, 795; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/210.

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 140, 141.

alması bakımından vergi memurları için bir prensip haline gelmiştir.⁹⁰ Çünkü malların içerisinde en seçkininin alınması Resûlullah'ın kolaylaştırma ve müjdeleme prensibiyle tezat teşkil ettiği gibi Allah'ın farz kıldığı bir ibadete karşı hoşnutsuzluk meydana getirebilecektir. Rivayetlerde de geçtiği üzere Resûlullah bu talimatıyla mal sahibini sıkıntıya sokmamalarını sağlamak istemiştir.⁹¹

Yine Resûlullah âmillerine, vazifelerini icra ettikleri esnada iyi muamele etmelerini sıkça telkin etmiştir. Onun Yemen'e Muâz b. Cebel'i göndermesinde Muâz'ın ahlâkının güzelliği etkili olduğu kaydedilmiştir.⁹² Hz. Peygamber döneminde âmillerin, halka karşı sevgi ve merhamet duyguları barındıran ve onları affedebilen kişiler arasından seçildiği ifade edilmiştir.⁹³ Âmillerini seçerken güzel ahlâk unsurunu gözeten Hz. Peygamber, talimatlarının arasında da bu hususu zikretmeyi adet haline getirmiştir. Resûlullah'ın âmillerine halk ile ilişkilerinde koyduğu davranış ölçüsü rıfkıdır.⁹⁴ Bu bağlamda Resûlullah, "Ey Allah'ım! Ümmetimin bir işiyle görevlendirilip onlara meşakkat verene sen de meşakkat ver. Onların işleriyle görevlendirilip rıfk ile muamele edene sen de rıfk ile muamele et" buyurmuştur.⁹⁵ Rıfk, iyi huyluluk, nazik ve geçimli olmak ile yumuşak davranmak anlamlarına gelmektedir. Bu davranış, hiddet, şiddet, kabalık gibi davranışların zıddıdır ve kolaylık göstermek anlamındaki teysîr ile yakın anlamlıdır.⁹⁶ Öyleyse âmil, vazifesini icra ederken insanların gönüllerini incitmemekle yükümlüdür.⁹⁷ Resûlullah aynı zamanda âmil tayin ettiği bölgelerin halkalarına, âmillerine iyi davranmalarına ve onlarla diyaloglarında güzel sözler kullanmalarına dair talimatlar vermiştir.⁹⁸ Böylece iyi muamele etmek iki taraf açısından da bir sorumluluk addedilmiştir.

Hz. Peygamber'in zekât âmillerine verdiği talimatlardan biri de zekât muhatabından vergiyi tahsil eden memurun, mal sahibine dua etmesidir ki bu husus, Kur'an'da işaret edilen bir uygulama olarak görülmüştür.⁹⁹ Ayette yer alan "onlar için dua et" ifadeleri, memurun mal sahibine dua etmesini gerekli kılan bir tavsiye olarak telakki edilmiştir.¹⁰⁰ Resûlullah da kendisine zekâtını teslim edenlere bu ayette geçen ifadelerle dua etmiştir.¹⁰¹ Bu husus, zekât memurunun, muhatabı için "Allah seni mükâfatlandırın, verdiğini sana

⁹⁰ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/974; Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/12/14 (No: 6811); İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/163; Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 40 (No: 1389).

⁹¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*, 393; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, 229-334 (No: 106/d); Sıddıqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, 313.

⁹² İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 24/303.

⁹³ Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, 120, 122.

⁹⁴ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 24/303.

⁹⁵ Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 5 (No: 1828).

⁹⁶ Mustafa Çağrı, "Rıfk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/51.

⁹⁷ Heyet, *İslâm Tarihi* (Osmanlı Yayınevi, 1985), 3/475.

⁹⁸ Bkz.: Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/4/16 (No: 6821); İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/252.

⁹⁹ Yüce Allah, "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağı ve temizleyeceği bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır). Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir" (Tevbe 9/103) buyurmuştur.

¹⁰⁰ Abdürezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/15.

¹⁰¹ Buhârî, "Kitâbü'z-Zekât", 63 (No: 1426).

tertemiz yapsın ve kalanını da bereketlendirsın” şeklinde dua etmesi gerektiğine dair bir hükme dönüşmüştür.¹⁰²

İbn Lütbiyye hadisi dışında Resûlullah'ın memurlarının taşıdıkları mala ihanet ettikleri, bu nedenle yakalanarak cezalandırıldıklarına dair rivayetlere rastlanmamaktadır. Resûlullah'ın ahlâk anlayışının âmiller üzerinde etkili olduğuna ve âmillerin görevlerini bu çerçevede icra ettiklerine dair çeşitli örnekler vermemiz mümkündür. Yemen bölgesine yapılan bir sefer dönüşünde Müslüman askerler, yanlarında bulunan zekât develerine binerek Medine'ye daha rahat bir şekilde ulaşmak istemişlerdir. Seriyenin kumandanı Hz. Ali askerlerin zekât develerine binmelerine müsaade etmemiş, emanet gördüğü develeri yanlarında yürüterek Medine'ye ulaştırmıştır.¹⁰³ Mustalikoğullarına görevlendirilen Abbâd b. Bişr (ö. 12/633) kabilenin içerisinde on gün kalarak zekâtlarını tahsil etmiş ve Medine'ye dönmüştür. Ardından kabile mensuplar Abbâd'ın tutumu hakkındaki memnuniyetlerini dile getirmişler ve “Bize karşı hakkı hiç terk etmedi” diyerek onu takdir etmişlerdir.¹⁰⁴ Âmillerin adil tutumlarına dair önemli bir örnek de Abdullah b. Revâha tarafından ortaya konmuştur. Abdullah, Resûlullah'ın Hayber bölgesine görevlendirdiği âmilidir.¹⁰⁵ Resûlullah'ın Hayber'i fethettikten sonra halkıyla yaptığı anlaşmaya göre Hayberlilerin yıllık mahsullerinin yarısı Müslümanlar tarafından alınacaktır. Bu anlaşmaya göre Hayberliler, rekolteyi Abdullah'a arz etmişler, Abdullah da mahsulü ikiye ayırmıştır. Hayberlileri diledikleri parçayı seçmekte özgür bırakmıştır. Bunun üzerine Hayber Yahudileri, “Gökler ve yer bununla (bu adaletle) ayakta durur” diyerek Abdullah'ın adil yaklaşımını takdir etmişlerdir.¹⁰⁶

Sonuç

Resûlullah, tebliğ vazifesinin bir parçası olarak kurduğu siyasî organizasyonda ahlâkî unsurların teşekkülüne önem vermiştir. Onun başkanlığında görev alan valiler ve vergi memurları, samimiyet, dürüstlük, devlet işine ve malına sadakat, insanlara karşı nezaket başta olmak üzere ahlâkî esasları Resûlullah'tan öğrenerek tatbik etmişlerdir. Resûlullah, her bir âmilin vicdanının kendisini denetlediği bir sistem kurmuştur. Görev bilincini, Allah'a karşı sorumluluk anlayışı üzerine bina etmiştir. Kamu görevlerini bireysel menfaat alanına dönüştürecek her türlü davranışı yasaklayarak görevi Allah'ın kurallarına uygun ve ahlâkî bir biçimde yürütmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Resûlullah'ın bu esasları önemsemesinin tebliğ misyonu ile yakından ilişkisi vardır. Bunun yanı sıra etik esasların evrensel ve sürdürülebilir olduğunu da belirtmemiz gerekir. Resûlullah, âmilleri görevlendirirken, yönetimle ilgili meselelerde, ilgili bölgenin ihtiyaçlarına göre esnek bir yol izlemişken ahlâkî esaslara bir standart getirmiştir. Bu standartlar hem tüm âmiller için geçerli olan sabit bir kurallar dizgisi haline gelmiş hem de sonraki siyaset ahlâkına etki eden önemli esaslar olmuşlardır.

¹⁰² Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 231; Yusuf el-Karadâvî, *Fıkh'uz-zekât*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984), 1/73; Zuhaylî, “Zekât”, 3/382; Vecdi Akyüz, *Zekât* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 294.

¹⁰³ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1081.

¹⁰⁴ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/394.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*, 216; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 2/300; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/113.

¹⁰⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 152; Belâzürî, *Futuhu'l-Büldân*, 26.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Risalet Dönemine Ganimet ve Yağmacılık Bağlamında Üç Kavram -Nühbe-Gulül-Seleb-". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 12/13 (2017), 1-16.
- Akdemir, Hikmet. "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/19 (2018), 25-31.
- Akyüz, Vecdi. *Zekât*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Askalânî, İbn Hacer el-. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-cil, 1412.
- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-belvâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XLII/155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. "Hediye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/151-155. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Beğavî, Muhammed b. el-Ferra'. *Şerhü's-Sünne li'l-Beğavî*. 15 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Belâzürî. *Fütühü'l-büldân (Ülkelerin Fethi)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Bilge, Mustafa L. "Necran". 32/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî*. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesîr, 1993.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrı, Mustafa. "Rıfk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadislerde Âlimler ve Âmirler". *Âlimler ve Âmirler*. ed. Abdürrahim Arslan. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hz. Peygamber'in İrşad Faaliyetlerinin Kadınlar Açısından Ulaşılabilirliği". *İslâm ve İrşad*. ed. Celil Abuzar - Cüneyt Gökçe. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Danışman, Zuhuri. *Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.
- Diyarbakırî. *Târîhu'l-Hamîs*. Müessesetu Şa'bân, ts.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-emvâl: İlk Dönem Ekonomi Yöntemi*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ebû Yûsuf. *Kitabu'l-harâç*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2. Basım, 1973.
- Erkal, Mehmet. "Âmil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/58-60. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eskin, Ümit. "Hz. Peygamber'in Devlet Başkanları ve Yerel Liderlerle Hediyeleşmesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (Haziran 2018), 85-105.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. Kitabevi, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Heyet. *İslâm Tarihi*. Osmanlı Yayınevi, 1985.
- Hindî, Alâüddin Ali b. Hüsâm el-Müntekâ el-. *Kenzü'l-'Ummâl fî Sünen-i'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*. Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâ'b fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*. 24 Cilt. Mağrib: Vezâret-u Umûmu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Marefah, 2012.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 12 Cilt. Riyad: Dâr-ü Alemi'l-Kütüb, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. çev. ed. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Teymiyye. *Siyaset Risalesi*. çev. Heyet. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996.

- İbnü'l-Cevzî. *Sıfatu's-safve*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.
- el-Karadâvî, Yusuf. *Fıkh'uz-zekât*. çev. İbrahim Sarmış. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.
- Kettâni, Abdülhay. *Hizmet Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.
- Koca, Ferhat. "Gulûl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi*. Şâmil Yayınevi, 2. Baskı., ts.
- Köse, Saffet. "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 11 (2008), 139-166.
- Köse, Saffet. "Rüşvet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/303-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Lambton, Ann. K. S. *State and Government in Medieval Islam*. United States: Routledge Curzon, 4. Basım, 2006.
- Malik, Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmed Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10. Basım, 2012.
- el-Mâverdî, Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmü's-sultâniye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.
- Müslim, İbn'ül-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. çev. Talha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Önkâl, Ahmet. "Akabe Biatları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- es-San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- es-San'anî, Ebû İbrâhîm İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir. *Usûlu'l-fıkhu'l-İcâbetü's-sâil şerhu Buğyeti'l-amil*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Siddiqui, M. Y. Mazhar. *Organisation of Government Under the Prophet*. Delhi: İdarah-ı Adabiyat-ı Delhi, 2009.
- Strauss, Leo. "Tabii Hak ve Tarih". *Devlet Kuramı*. ed. Cemal Bâli Akal. 269-323. Ankara: Dost Kitabevi, 5. Basım, 2018.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Dârü't-Terbiyye ve't-Türâs, ts.
- Uludağ, Süleyman. *İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*. "Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı", 397-410.
- el-Vâkîdî, Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 1989.
- Yazıcı, Şehba. *Hizmet Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin Dönemlerinde Âmillik*. Harran Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- ez-Zehebî, Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mevzû'âtü'l-Müstedrek li'z-Zehebî*. Cevâmîü'l-Kelim el-Mecâni't-Tâbi li Mevkii'ş-Şebeket-i'l-İslâmiyye, 2004.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Zuhaylî, Vehbe. "Zekât". *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. Risale Yayınları, 1992.